

“Koroğlu” dastanı

Həmzənin Qıratı qaçırması

(Toqat səfəri)

Bağdad əhvalatından sonra xotkar ətrafa namələr yazıb, adlı-sanlı paşaları, pəhlivanları, qoşun böyüklərini yanına çağırırdı. Böyük bir məclis qurdu.

Elə ki hər kəs öz yerini tutdu, xotkar dedi:

– Nə qədər ki, bu Koroğlunun səsi kəsilməyib, dünya üzündə zindəganlıq bizə haram olacaq. Sizi çağırmışam ki, tədbir tökəsiniz görək, necə eləyək ki, onu dünya üzündən yox edək. Budu gün-gündən onun başının adamları çoxalır. Dünyanın hansı yerində bir dələduz varsa gedib ona qoşulur. Axırda bir gün görəcəyik ki, budu qoşun düzəldib şəhərlərimizi, kəndlərimizi alır. Ondan sonra ya gərək gedib ona nökərdən-nayibdən olaq, ya da ki, dağlarda, daşlarda qaçaqlıq edək.

Elə ki, xotkar sözünü qurtardı, paşalar verdilər ağız-ağıza. Hərəsi bir cür tədbir tökdü.

Biri dedi:

– Aldadaq, qonaq çağıraq, tutub dar ağacından asaq.

Biri dedi:

– Adamlarından ələ keçirək, pul verək, qızıl verək, öldürtdürək.

Biri dedi:

– Sən başa düşmürsən.

O birisi dedi:

– Sən qorxaqsan.

Qərəz, bu məslisdə bir səs-küy qalxdı ki, ağız deyəni qulaq eşitmədi.

Bunlar deyişməkdə olsunlar, sənə kimdən deyim, toqatlı Hasan paşadan. Bu Hasan paşa kim ola, kim olmaya haman toqatlı Hasan paşa ola ki, atdan ötrü Koroğlunun atası Alı kişinin gözlərinin çıxarılmasını məsləhət görmüşdü. Həsən xan da onun gözlərini çıxartdırıb dünya işığına həsrət qoymuşdu.

Hasan paşa xotkarın sağ əli idi. Həmişə onun əziz günlərində süfrəsinin başında oturur, ağır günlərində də yastığının dibini kəsərdi. Özü də həm paşa idi, həm də çox bacarıqlı qoşun

böyüyü idi, dava eləməyin min bir fəndini bilirdi. İndiyə kimi xotkar onu hansı qulluğa buyurmuşdusa, birə-beş yerinə yetirmişdi.

Qərəz, Hasan paşa da bu məslisdə idi. Elə ki, səs-küy qalxdı, xotkar fikir verib gördü ki, bu danışanların heç biri qoşun çəkib Koroğlunun üstünə getmək fikrində deyil; hamı ondan qorxur. Elə bir təhər eləmək istəyirdilər ki, ilanı Seyid Əhməd əli ilə tutalar. Xotkar üzünü Hasan paşaya tutub dedi:

– Hasan paşa, söz sənindi.

Hasan paşa durub xotkara baş əyib dedi:

– Xotkar sağ olsun, xotkar əmri ki var, Allah əmridi. Sən doğru buyurursan. Koroğlu, doğrudan da, çox tüğyan edib. Mən indiyə kimi ona fikir vermirdim. Deyirdim paşalar özləri onun öhdəsindən gələrlər. İndi ki iş bu yerə çatıb, baş üstə. Onun atasının gözlərini mən çıxartdırmışam. İnşallah xotkarın sayəsində özünü də bu İstanbul şəhərində dar ağacından mən asaram. Ancaq, xotkar sağ olsun, onun çoxlu adamları var ki, gəlib lap böyük-böyük məclislərə girib söhbətlərə qulaq asırlar. Sonra ona xəbər verirlər, odu ki, fikrimi sənə təkliddə deyəcəyəm.

Məclis adamları Hasan paşanın bu sözündən ürəkdə rəndicə oldularsa da, xotkarın qorxusundan büruzə verə bilmədilər.

Xotkar Hasan paşaya əhsən deyib məclisi dağıtdı. Elə ki tək qaldılar, Hasan paşa dedi:

– Xotkar sağ olsun, Koroğlu bu saat çox güclənib. Onu aldatmaqla tora salmaq olmaz. Biz gərək üç tərəfdən qoşun çəkib onu halqa-mərəkə eyləyək, hamısını bir yerdə qırıb qurtaraq. Yoxsa biz onu öldürməklə bir kar aşmaz.

Xotkar dedi:

– Hasan paşa, sənə qırx gün möhlət verirəm. Əgər onu yox elədin, səni özümə sədr-ə'zəm eyləyəcəyəm. Yox, eləyə bilmədin, onda...

Hasan paşa dik qalxıb dedi:

– Sənə qurban olum! Mən əgər onu qolu bağlı sən qabağına gətirə bilməsəm, özüm-özümü həlak eləyəyəm. Ancaq sən bütün paşaların, qoşun böyüklərinin ixtiyarını mənə ver!

Xotkar dedi:

– Külli-ixtiyarsan. Necə istəyirsən, elə də elə!

Hasan paşa baş əyib mürəxxəs olmaq istəyəndə xotkar dedi:

– Bir də bu zalım oğlu zalım bu tərəfə bir dənə karvan buraxmır. Hamısını soyur. Gərək bir təhər eləyib yaraqlı-yasaqlı bir karvan düzəldəsən, şəhərə bir az mal gətizdirəsən. Yoxsa bütün şəhərdə danışırlar ki, bəs xotkar qalıb Koroğlunun əlində aciz. Şəhərə mal gətirtirə bilmir.

Hasan paşa əlini gözünün üstünə qoyub dedi:

– O da mənim gözüm üstə!

Onda xotkar Hasan paşaya rüsxət verdi. Özü də bütün paşalara namə yazdı ki, bəs Hasan paşa onların üstündə külli-ixtiyardı. Kim onun buyruğuna əməl eləməsə, dar ağacından asılacaq.

Qasid namələri aparmaqda olsun, sən eşit Hasan paşadan.

Hasan paşa oradan Toqata qayıdıb bir məclis düzəltdi. Tanıdığı, bildiyi böyük sərkərdələri, qoşun böyüklərini, pəhləvanları yanına çağırdı. Elə ki, yerli yerini tutdu, Hasan paşa özü məclisə gəldi. Əvvəl-əvvəl bir məclisə göz gəzdirdi. Hamını gözdən keçirdi. Elə ki arxayın oldu ki, hamısı öz bildiyi, tanıdığı, etibar elədiyi adamlardı, başladı danışmağa. Xotkar məclisində olanların hamısını onlara danışdı. Hamı əhvalatdan hali olandan sonra çıxardıb xotkarın möhürlü naməsini onlara oxudu, ondan sonra dedi:

– Bilin və agah olun! Bizim tədbirimiz belədi ki, Koroğlunun üstünə üç tərəfdən qoşun çəkək. Gərək elə eləyək ki, o, göz açmağa macal tapa bilməsin. İndi sizi bura yığmağda mənim muradım budu ki, deyəsiniz görüm, bu işə kim qol qoya bilər? Kim üç qoşundan birinin sərkərdəsi ola bilər?

Məclisin üstünə elə bil su səpələdilər. Daşdan, divardan səda çıxdı, məclisdən səda çıxmadı. Onda Hasan paşa dedi:

– Qoşunun birisini mən özüm aparacağam. Özü də qabaq tərəfdən gedəcəyəm. O biri qoşunların biri sağ tərəfdən, biri də sol tərəfdən gəlib baş qatacağlar ki, onlara da mən hər cür kömək eləcəyəm.

Yenə də məclisdən səs çıxmadı. Hasan paşa əmr elədi, iki badə doldurub gətirdilər. O, hər badəyə bir dənə qiymətli lə'l salıb dedi: – O kimdi ki, bu badəni içə, lə'li cibinə qoyub bu işə boyun ola. Mən əhd eləyirəm ki, Toqat paşalığını ona bağışlayam, üstəlik qızlarımdan birini ona verəm.

Məclisin bir tərəfindən bir nəfər cavan adam ayağa durdu. Bu adam kim ola, kim olmaya, ərzincanlı Bolu bəy ola.

Bolu bəy Ərzincan qalasında qoşun böyüyü idi. İgid oğlanlardan biri idi. Özü də çoxdan idi ki, Hasan paşanın böyük qızı Dünya xanıma aşiq idi. Ancaq indiyə kimi neçə dəfə əl altından adam salmışdı, qızın ürəyini ələ almaq istəmişdisə, qız hər dəfə demişdi ki, iti görüm, qurdu

görüm, onu görməyim. O da cürət eləyib Hasan paşanın yanına elçi göndərə bilməmişdi. Çünki bilirdi ki, Hasan paşa qızlarını çox istəyir. Onların bir sözünü iki eləməz. İndi ki, Hasan paşa məsələni bu şəkildə qoydu, Bolu bəy fürsəti qənimət bilib ayağa durdu. Elə o ayağa durcaq Hasan paşa sevincək dedi:

– Mərhəba, Bolu bəy! Mən elə bilirdim ki, bu işə axırda sən gedəcəksən.

Bolu bəy irəli yeriyib badənin birini Hasan paşadan aldı, dedi:

– Paşa sağ olsun! Sən bilirsən ki, mən bu işin öhdəsindən gələm. Ancaq mənim bir şərtim var.

Hasan paşa dedi:

– Şərtini de! Hər nə olsa yerinə yetirəcəyəm.

Bolu bəy çox hiyləgər adam idi. O, necə deyərlər, şeytana papaq tikib, təpəsinə də dəşik qoyardı. Bir dəfə gözlərini dolandırıb məclisə baxdı, sonra üzünü Hasan paşaya tutub ucadan dedi:

– Paşa, mən bilirəm ki, bu, xotkar əmridi. Odur ki, buradakı əhdə arxayınam. Bilirəm ki, burada xilaf söz olmaz. Necə ki, əhd eləmişən, Toqat paşalığını mənə tapşıracaqsan, mənə də özünə nökr eləyib qızını verəcəksən. Mənim sözüm onda deyil. Mənim şərtim budu ki, gərək pəhləvaan Qəcər Alını, bir də Mehtər Murtuzu mənə verəsən.

Qəcər Alı Toqatın lap azman pəhləvanlarından idi. Hələ indiyə kimi onun arxasını yerə vuran, qılıncının qabağında qalxan saxlayan olmamışdı. Mehtər Murtuz da düz yeddi il Koroğluya mehtərlik eləmişdi. Çənlibeli yaxşı tanıyırdı.

– Şərtin şəkər üstə! Hamısına razıyam.

Bolu bəy badəni içdi, lə'li götürüb cibinə qoydu, qayıdıb yerinə oturdu. Bundan sonra Hasan paşa ikinci badəni doldurub dedi:

– İndi növbə ikincinindi.

Elə bu sözdə bir qasid toz-torpağa bulanmış özünü saldı məclisə. Hasan paşaya baş əyib bir namə verdi. Hasan paşa naməni oxuyub gördü ki, Ərəb Reyhandandı. Yazıb ki: “Hasan paşa, eşitmişəm Koroğlunun üstünə qoşun çəkirsən. Bil, agah ol! Koroğlu mənim düşmənimdi. Əgər razı olsan, mən də onun üstünə gedərəm”.

Hasan paşa şadlığında bilmədi ki, nə etsin. O, Ərəb Reyhanı tanıyırdı. Bilirdi ki, zor adamdı. Koroğlu ilə olan əhvalatını da eşitmişdi. Üzünü məclisə tutub dedi:

– İkinci adam da öz ayağı ilə gəldi.

Bunu deyib Hasan paşa badəni qaldırıb qasidə verdi, dedi:

– Badəni iç! İçindəki lə'li də aparıb ağana ver! Deynən ki, yolunu gözləyirik. Tez gəlsin. Gözümüz üstə yeri var.

Qasid badəni içdi. Lə'li öpüb cibinə qoydu. Mürəxxəs olmaq istəyəndə Hasan paşa vəzirinə tapşırırdı ki, qasidi aparıb yedirsən, içirsən, bir az da pul verib yola salsın, naməyə də cavab yazsın. Vəzir qasidi də götürüb getdi. Məclisdəkilər soruşdular ki, namə kimdən idi? Hasan paşa dedi:

– Ərəb Reyhandan.

Hamı şad oldu. Hasan paşa əmr elədi çalanlar, oynayanlar gəldilər. Kef başlandı. Elə ki, yedilər, içdilər, damağlar duruldu. Mehtər Murtuz ədəblə baş əyib dedi:

– Paşam sağ olsun, xotkara da qurban olum, sənə də. Sizin buyruğunuz Allah buyruğudur. İndi ki, bizi göndərirsən, gedəcəyik. Ancaq orasını da deyim ki, Koroğlunun igidliyinin yarısı Qıratdadır. Nə qədər ki, o, Qıratın üstündədir, biz ona heç nə eləyə bilmərik.

Əgər Koroğlunun müzməhəll eləmək istəyirsənsə, birtəhər elə o atı onun əlindən çıxart.

Söz, deyəsən, Hasan paşanın beyninə batdı. Məclisdəkilər də Mehtər Murtuzun sözünü təsdiqlədilər. Hasan paşa dedi:

– Murtuz, dərdi bilən dərmanını da bilər. De görüm nə təhər eləmək olar ki, Qıratı onun əlindən çıxardaq?

Mehtər Murtuz dedi:

– Paşa, vallah, nə bilim? Day onun atını pul ilə alası deyilik ki? Gərək elə bir adam ola ki, canından keçə, Çənlibelə gedə. Ya Qıratı gətirə, ya da ki, öz başını Koroğluya təslim verə.

Paşa bir məclisə baxdı. Hamı başını aşağı dikmişdi. Hasan paşa özü də bilirdi ki, bu, çox çətin işdi. Heç kəs buna qol qoymaz. Fikirləşib yol axtarırdı ki, nə eləsin, birdən məclisin lap başmaq çıxanından cındırından cün ürkən bir adam qalxdı ayağa. Paşa baxdı ki, bu keçəl Həmzədi.

Keçəl Həmzə sayılmayan, urvatı olmayan bir adam idi. Məscidə qoymazdılar ki, başmaq oğurlayar, tövləyə qoymazdılar ki, qusqun oğurlayar. Keçəl Həmzə kef məclisi başlananda gəlb bir təhər özünü salmışdı içəriyə ki, qarnını doyursun.

Qərəz, Həmzə məclisin ortasına yeriyib dedi:

– Paşa sağ olsun, bu işə mən gedirəm. Qıratı gətirdim, gətirmişəm, gətirə bilmədim, Koroğlu işi başa düşdü, nə olsun? Bir keçəl başdı, qoy qurban olsun sənə.

Hasan paşa dedi:

– Bala, Həmzə, əgər sən gedib Qıratı gətirsən, mən səni dünya malından qəni edərəm.

Həmzə dedi:

– Paşa, mənə tək dünya malı lazım deyil.

Paşa dedi:

– Sənə bəylik verərəm.

Həmzə dedi:

– Yox, paşa, o da mənə tək lazım deyil.

Hasan paşa dedi:

– Səni oğulluğa götürərəm.

Həmzə dedi:

– Yox, qurbanın olum, mənə təkbətəklilə bunların heç biri lazım deyil.

Üçünü də ki, bir yerdə nə sən verməzsən, nə də mən istəmərəm. Gəl mən səndən elə bir şey istəyim ki, mənim üçün bunların hamısından qiymətli olsun, sənin üçün də hamısından ucuz.

Hasan paşa dedi:

– İstə görüm, o nədi elə?

Həmzə dedi:

– Deyirsiniz ki, Koroğlunun nə qədər igidliyi varsa, onun tən yarısı Qıratdı. Bu yarısını mən gətirəcəyəm. Sizə qalacaq yarısı. O yarısından da bir pay düşəcək Bolu bəyə. Sənə qurban olum, bu pay üçün sən ona Toqat paşalığını verdin, lə'l verdin, bir də böyük qızın Dünya xanımı verdin. Gəl, bu yarısı üçün də kiçik qızını ver mənə, gedim Qıratı gətirim.

Hasan paşa dedi:

– Ay axmaq, niyə bəyəm, bir qız nə oldu ki, bəylikdən, mal-dövlətdən, mənə oğul olmaqdan qiymətli oldu?

Həmzə dedi:

– Paşa, sən bilirsən ki, keçəl çoxbilmiş olar. Mən də gəlir-çıxarımı bilən adamam. Mən bilirəm ki, sən bu üç şeyin üçünü dı mənə verən deyilsən. Amma qızı mənə versən mən olaram sənin kürəkənin. Kürəkən ki, var, elə oğula bərabər bir şeydi. Ondan sonra da bəylik də öz-özünə gələcək, mal-dövlət də.

Məclisdəkilər keçələ əhsən dedilər. Hasan paşa fikrə getdi. Qızı keçəl Həməzəyə verməyə ürəkdən razı deyildi. Amma bu tərəfdən də fikirləşirdi ki, Qırat gəlsə Koroğlu basılacaq. O, dedi:

– Həməzə, razıyam.

– Yox, paşa sağ olsun! Zəhmət çək öz dilindən bir dənə kağız yaz, möhürünü də bas üstünə, ver qoyum cibimə. Ondan sonra mənə möhlət qoy. Və'də başına gətirdim – haqqımı ver, gətirmədim – boynumu vur.

Hasan paşa çar-naçar öz dilindən bir dənə qol kağızı yazdı, möhürünü də üstünə basıb verdi Həməzəyə. Həməzə kağızı alıb qoydu qoltuğuna. Sonra Hasan paşaya dedi:

– İndi mənə izin ver mürəxxəs olum. Yolçu yolda gərək.

Bunu deyib Keçəl Həməzə məclisdən çıxdı. Hasan paşa bu işə çox şad oldu. Məclisi dağıtdı. Bolu bəyə deməlisini dedi, tapşırmasını tapşırdı, yola saldı ki, gedib hazırlansın. Özü də bir namə yazıb bir qasidlə bayazidli Əhməd tacirbaşuya göndərdi ki, “Səninlə çox vacib işim var. Başını orda islat, burda qırxdır!”

Bəli, qasid Əhməd tacirbaşı üçün Bayazidə getməkdə olsun, Bolu bəy hazırlaşmaqçün Ərzincana getməkdə olsun, sənə kimdən deyim, Keçəl Həməzədən.

Keçəl Həməzə çarlığını geydi, patavasını bərkitdi, torbasına bir-iki çörək qoyub belinə bağladı, yola düzəlib, pay-piyada gündə bir mənzil yol getdi. Axırda bir axşamüstü gəlib Çardaqlı Çənlibelə çatdı.

Deyirlər ki, Koroğlu Ağ qayada oturub karvan yollarına baxırdı, bir də gördü ki, budu bir nəfər gəlir. O qədər gözlədi ki, Həməzə gəlib qayanın dibinə çatdı. Başladı cığıryuxarı dırmaşmağa. Koroğlu qayadan düşüb kəsdi onun qabağını ki:

– Dayan! De görüm, kimsən? Haradan gəlib haraya gedirsən?

Həməzə baxdı ki, qabağındakı bir oğlandı, bir oğlandı ki, adam üzünə baxmağa ürək eləmir. Boy-buxun, qol-bilək. Süysünün əti qat-qat tökülüb, qara bıqlar kəl buynuzu kimi “deşərəm ha deşərəm” deyir. Gözlər tər lan gözü kimi oyur-oyur oynayır. Belində bir qılnc var ki, Allah göstərməsin. Həməzə bildi ki, bu, Koroğludu, hiylə niqabını çəkdi üzünə. Özünü tanımaqlığa vurub dedi:

– Koroğlunu axtarıram.

Koroğlu soruşdu:

– Neynirsən Koroğlunu?

Həmzə dedi:

– Qadan-balan mənim bu canıma gəlsin. Mən ilxıçıyam. Ömrümü-günümü bəy-paşa qapısında çürüdüüb ilxıya getmişəm. O necə deyərlər, qurbağalı gölməçələrdən su içməkdən dodaqlarım ziyil töküüb. Anamı görəndə ki, məni doğan gün bir qara daş doğa idi. Başım keçəldi. Onun ucbatından heç bir qapıda duruş gətirə bilmirəm. Nə qədər işə can yandırsam da, elə ki keçəl olduğumu bildilər, çıxardıb qovurlar. Day bu keçəlliyin üzündən gen dünya mənə dar olub. İndi, başına dönüm, Koroğlunu deyib gəlmişəm. Deyirlər o, çox mərd adamdır. Çörəyə qızırqanan deyil. Ya budu, məni qoysun elə qapısında, bacasında süfrəsinin qırıq-quruğundan yeyib dolanım, ya da bu başımı çəkib bədənimdən qopartsın, bu dünyanın dərd-qəmindən azad olum.

Bunu deyib Keçəl Həmzə elə ağladı, elə ağladı ki, gözünün yaşını bıldır-bıldır tökdü. Koroğlunun keçələ yazığı gəldi. Dedi:

– Dur gedək! O Koroğlu dediyin elə mənəm.

Bunu eşitcək Həmzə düşdü Koroğlunun ayaqlarına ki:

– Qurban kəsilib sənə, Koroğlu, məni qapıdan qovma!

Koroğlu onu qabaqlayıb dedi:

– Dur ayağa! Kişisən. Kişi bir qarın çörəkdən ötəri ayağa yıxılmaz.

Keçəl Həmzə durdu. Koroğlu dedi:

– De görüm əlindən nə iş gəlir?

Həmzə dedi:

– Can Koroğlu, mən bilirəm ki, bu başla sən məni nə kababçı eləməyəcəksən, nə də şərəbçi. Elə mənə bir dənə at tapşır, bəsləyim sənə üçün. Dədə-baba sənətim odu.

Koroğlu Keçəl Həmzəni götürüb gəldi. Dəlilər Həmzəni görəndə dedilər:

– Ay Koroğlu, bunu hardan tapıb gətirdin? Bunun gözləri Üçtəpə sağsağınının gözləri kimi qayır-qayır qaynayır. Heç əməlli adama oxşamır. Rədd elə getsin.

Xanımlar da dəlilərin sözlərini təsdiqlədilər.

Koroğlu xanımları, dəliləri sakit eləyib dedi:

– Görürsünüz, yazığm birisidi. Bizə nə eləyəcək? Qoyun süfrəmizin qırıq-quruğundan yeyib, qapıda, bacada dolansın.

Keçəl Həmzə qırıq-quruqdan yeyib, qapıda, bacada qurdalanmağa başladı. Xanımlar, dəlilər nəyə buyururdularsa gedərdi. Getdiyi işi yaxşı da yarıdardı. Belə zirəkliyinə görə dəlilərin, xanımların yanında Keçəl Həmzənin hörməti artdı.

Koroğlu da Keçəl Həmzənin diribaşlığını görüb, onun adını dəyişdirib Kaloğlan qoydu. Tövlədə bir yük yabısı var idi. O qədər yükləmişdilər ki, sümükləri çıxmışdı. Ona baxmağı da Keçəl Həmzəyə tapşırırdı. Keçəl Həmzə yabıdan muğayat olmağa başladı. Amma başladı, nə başladı...

Axşam tumarlayır, səhər tumarlayır, yabıya bir can yandırır ki, gəl görəsən. Tövlədəki atların otundan, arpasından oğurlayıb, yabının qarına töküdü. Bir neçə gündə yabını elə kökəltədi, elə kökəltədi ki, dərisinə sığmaz elədi.

Bir gün Koroğlu tövləyə, atların yanına gəlmişdi. Yabıya baxıb mat-məəttəl qaldı, dedi:

– Ay Kaloğlan, sən atdan nə yaxşı müğayat olmuşsan. İndi ki, belə ata baxmaq əlindən gəlir, Dürat bu il çox sınıqındı, tapşırıram onu sənə. Gərək onu da Qırata çatdırasan.

Bu işə xanımlar, dəlilər razı olmadılar. Amma Koroğlu onlara qulaq asmadı.

Keçəl Həmzə bir neçə gün Dürata çox yaxşı baxdı. Elə ki at başladı dirçəlməyə. Birdən arpasını xırpdan kəsdi. Dürat yenə başladı arıqlamağa.

Koroğlu işi belə görüb soruşdu:

– Ay Kaloğlan, bu ata nə oldu belə, genə gün-gündən dala gedir? Olmaya yaxşı baxmırsan?

Keçəl Həmzə dedi:

– Mən əlimdən gələni eləyirəm, ağa! Amma at, o necə deyərlər, gecə-gündüz içəridə başından bağılıdı, ayaqlarından buxovludu. Nə eşik üzü görür, nə gün üzü. Yəqin ki, ondan sınıxır.

Qırat ilə Dürat bir tövlədə bağlanırdı. Atların ikisinin də ayağında buxov var idi. Özləri də ayrı-ayrı açarlarla açılırdı. Koroğlu çıxartdı Düratın açarını Keçəl Həmzəyə verdi. Xanımlar, dəlilər bunu eşidib dedilər:

– Ay Koroğlu, sən nə eləyirsən? Tanımadığm, bilmədiyim bir adama etibar eləyib Düratın buxov açarını niyə verirən?

Koroğlu yenə də xanımları, dəliləri sakit elədi ki:

– Qorxmayın, heç zad olmaz.

Keçəl Həmzə bir neçə gündə yenə də Düratı dərisinə sığmaz elədi. Amma ki, vaxt keçirdi. Keçəl Həmzə Çənlibelə gələnə az qalırdı bir ay olsun. Hasan paşaya verdiyi vədə tamam olurdu. Çox fikir-xəyaldan, çox götür-qoydan sonra gecələrin birində öz-özünə dedi: “Mən bir il də burda qalsam, Koroğlu Qıratın nə mehtərliyini mənə verəcək, nə də buxovunun açarını. Toqatda nə tanıyırlar ki, Qırat hansıdı, Dürat hansıdı. Elə bunu aparım, paşanı aldadım, qızı alım, beş gün bu dünyada kef çəkim”.

Keçəl Həmzə bunu deyib gecə, xəlvətcə Düratı yəhərlədi. Minib, asta qaçan namərddi, birbaşa Toqat deyib daban aldı.

Sabah açıldı. Dəli Mehtər yerindən qalxıb, atlara baş çəkmək üçün tövləyə gəldi. Gördü nə Dürat var, nə də Keçəl Həmzə. Başılıovlu gəldi Koroğlunun yanına ki:

– Nə durubsan? Nə Dürat var, nə də Keçəl Həmzə...

Dəlilər çaxnaşib bir-birlərinə dəydilər. Xanımlar da bir yandan düşdülər Koroğlunun üstünə. De başladılar məzəmmət eləməyə ki:

– Biz sənə demədikmi tanımadığın adama etibar eləyib atı tapşırma? İgidin atını apardılar, ya arvadını, ikisi də namusdan sayılır. Bizim qorxumuzdan quş quşluğu ilə Çənlibelin həndəvərinə gələ bilmirdi. Koroğlunun, Çənlibelin, dəlilərin adı gələndə paşalar, bəylər tir-tir əsirdilər. Gör indi iş nə yerə gəldi ki, keçəl gədənin birisi gəlib buradan at apardı. İndi bu xəbər ətrafa yayılacaq. Düşmənlər üstünə ayaq alacaq. Özün öz əlinlə elə iş elədin ki, aləm yığılsaydı sənə eyləyə bilməzdi. İndi de görək Düratı haradan tapacaqsan? Necə gətirəcəksən?

Koroğlu dedi:

– Dürat gedib, Qırat durur. Minib gedib, tapıb gətirərəm. Az mənə məzəmmət eləyin.

Dəlilər başladılar deyinməyə ki: gedərsən... gətirərsən... Sən nə bilirsən ki, o, kimdi? Haradan gəlmişdi? Atı haraya apardı?

Koroğlu qəzəblənmişdi. Təqsirkardı deyən, bir söz deyə bilmirdi. Amma ki, acığından bığlarını gəmirirdi. Birdən dik qalxdı ayağa. Üzünü Eyvaza tutub dedi:

– Eyvaz, mənə şərab!

Eyvaz şərab gətirdi. Koroğlu yeddi badəni dalbadal içdi. Ondan sonra Dəli Mehtərə dönüb çığırdı ki:

– Atı yəhərlə!

Kıratı ifçin yəhərləyib Koroğlunun qabağına çəkdilər. Elə bil ki, Koroğlunun dili lal olmuşdu, kəlmə kəsdı nədi, heç dodağını da tərətəmədi. Atı minib yola düşdü.

Koroğlu Kıratı sürməkdə olsun, sənə deyim Həməzədən.

Həməzə canının qorxusundan bir yerdə düşüb-dincəlməyib at sürürdü. Yolun üstündə “Qırx Dəyirmanlar” deyilən bir yer var idi. Oraya çatmağa az qalmışdı ki, dönüb geri baxdı. Gördü, vallah yolda toz dumana qarışib, duman toza. Bir də diqqət eləyəndə gördü, budu Koroğlu Kıratın üstündə elə gəlir, elə gəlir ki, ley kimi. Keçəl Həməzənin tüpürçəyi qurudu. Ha udqundu, gördü yox, ağzının suyunu uda bilmir. Elə onu eləyə bildi ki, Düratı qamçılایıb, özünü tez Qırx Dəyirmanların qapısına saldı. Atdan düşdü. Atı dəyirmanın qapısındakı dirəyə bağlayıb tələsik çağırdı:

– Ay dəyirmançı, bir tez eşiyə çıx!

Dəyirmançı tez eşiyə çıxıb soruşdu:

– Qardaş, nə istəyirsən? Nə var?

Həməzə dedi:

– Bax, o yol ilə gələn qoç Koroğludur. Çənlibeldən gəlir. İlxısına qotur düşüb. Nə qədər dava-dərman eləyibsə bir şey çıxmayıb. Axırda həkim-kimyagər dəyirmançı beyini buyurub. İndi dəyirmançı beyini axtarır ki, atlarını qoturdan qurtarsın. Məni Hasan paşa göndərib ki, dəyirmançılara xəbər verəm. Tez başına çarə qıl ki, yetişsə ömrünü tamam eləyəcək.

Dəyirmançı dili tutar-tutmaz dedi:

– Ay qadan alım, bəs mən nə eyləyim? Onun əlindən necə qurtarım? Bir bölük köç-külfətim var. Gəl məni tərkinə al, bir yana qaçırt.

Həməzə dedi:

– Soyun paltarımı, al mənim paltarımı gey, get dəyirmanın donuzluğunda gizlən. Mən Koroğlunun ağzını bir yana salaram çıxıb gedər. Sala bilməsəm də, qoy məni öldürsün. Sən yazıqsan. Uşaqların yetim qalar. Mən subay adamam.

Dəyirmançı tez paltarını çıxarıb onun paltarını geydi. Qaçıb donuzluğa girdi. Həməzəyə də ki, elə bu lazım idi. Tez onun paltarını geyinib dəyirmanın içinə girdi. Özünü guppadan unluğun içinə salıb üzün-gözün o ki var una buladı.

O tərəfdən Koroğlu, özünü dəyirmanın qapısına yetirib çağırdı ki:

– Ay dəyirmançı, çölə çıx!

Keçəl Həmzə dəyirmançı paltarında qapıya çıxıb soruşdu:

– Nə buyurursan? Mənə görə nə qulluq?

Koroğlu dedi:

– İndicə mənim qabağımca buraya gələn atlı necə oldu?

Keçəl Həmzə dedi:

– Odu, girib dəyirmanın donuzluğuna, gizlənib. Bilmirəm nə işi varsa, səni görən kimi qaçıb donuzluğa girdi. Mənə tapşırıd ki, yerini deməyim.

Koroğlu atdan düşüb dedi:

– Bir bu atı saxla görüm.

Həmzə atı tutdu. Koroğlu dəyirmanı girdi, ağzını donuzluğa tutub dedi:

– Ayə! Ay Keçəl, belə çıx!

Dəyirmançı bir az da o yana çəkilib dedi:

– Haraya çıxım? Mənim sənin ilxının qoturuna dərman olası beynim yoxdu. Ölsəm də çıxmaram.

Koroğlu dedi:

– Ayə! Ay Keçəl! Qotur nədi? Beyin nədir? Belə çıx! Səninlə işim yoxdu.

Koroğlu gördü yox, bu, öz xoşuna dəyirmandan çıxmaq istəmir. İrəli yeridi. Dəyirmançı qorxub lap dibə çəkildi. Koroğlu bir addım da irəli atdı. Dəyirmançı qorxudan lap küncə qısılmaq istəyində paltarı ilişdi dəyirmanın çarxına. Çarx az qalmışdı dəyirmançını bir təhər eləsin ki, Koroğlu aman verməyib cəld onun qıçından tutdu, çəkdi bayıra. Baxdı ki, Həmzə nə gəzir, bu dəyirmançı imiş. Başa düşdü ki, Həmzə onu aldadıb. Tez bayıra tullandı. Eşit, gör indi Həmzə nə iş elədi.

Keçəl Həmzə Çənlibeldə Dürata baxdığı zaman Qıratın da yan-yörəsinə hərlənib özünə mehriban eləmişdi. Bir də Qıratın belə bir xasiyyəti var idi ki, Koroğlu onun yüyənini kimə tapşırınsaydı, ona üzəngi verərdi. Odur ki, Koroğlunun başı içəridə dəyirmançıya məşğul olan müddətdə Həmzə Qıratın gözlərini tumarlayıb minmişdi. Koroğlu dəyirmandan çıxıb baxdı ki, Keçəl Həmzə Qıratın belində, dəyirmandan da bir az aralı durub. Koroğlu bərk qəzəbləndi. Misri qılıncı çəkib hücum eləmək istədi. Ancaq baxdı ki, bundan bir fayda olmayacaq. Qırat ayağını götürsə, ona heç quş da çata bilməz. Başladı onu dilə tutmağa. Dedi:

– Ayə, Kaloğlan, atı yeyin sürmüşəm tərleyib. Elə minib incitmə! Düş, al yedəyinə, bir az gəzdir, təri soyusun.

Həmzə dedi:

– Eybi yoxdu. Mən elə yavaş-yavaş sürüb gedəcəyəm. Soyuyar.

Bunu deyib Həmzə başladı atı gərmişə gətirməyə. Koroğlu baxdı az qalır atın cəvcələrini kəssin. Koroğlunun ürəyi tablamadı, dedi:

Canım Həmzə, gözüm Həmzə,

Həmzə, incitmə Qıratı!

Budu sənə sözüm, Həmzə.

Həmzə, incitmə Qıratı!

Qıratdı mənim dirəyim,

Əriyə, qalmaz ürəyim.

Sən olasan duz-çörəyim,

Həmzə, incitmə Qıratı!

Qırat mənim iki gözüm.

Belə dərdə necə dözüüm?

Həmzə, sənə budu sözüm:

Oğul, incitmə Qıratı!

Eşidər paşalar, bəylər,

Şadlıq xəbərin söylər.

Koroğlu iltimas eylər

Bala, incitmə Qıratı!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, igidliyin var, adın-sanın var. Mərd adamsan. Bir ay süfrənin qırıq-quruğundan yemişik, onu niyə dilə gətirib başımıza vurursan? Heç sənə yaraşan sifət deyil. Bir də bir at nədi ki, onun üçün bu qədər yalvarıb-yaxarırsan?

Koroğlu dedi:

– Həmzə, mən bilirəm ki, sən bu atı aparıb saxlayan, minən deyilsən. Düzünü de görüm, səni kim öyrədib göndərib?

Həmzə dedi:

– Koroğlu, eşit, agah ol! Mən Çənlibeldə sənə nə demişəmsə, hamısı doğrudu. Bu keçəl baş bu gen dünyanı mənə dar eləyib. Bir adam rəğbət eləyib məni qapısına qoymur. İndi bu atı aparıram Toqatda verəm Hasan paşaya, bəlkə, bu yolla bir ağ günə çatam.

Koroğlu dedi:

– Ayə, bu tədbir Hasan paşanıdı, ya elə sən özün bu fikrə düşmüşsən?

Həmzə dedi:

– Xeyr, Hasan paşanıdı. Məni o göndərib.

Koroğlu dedi:

– Bala, indi ki belədi, düş atı ver özümə, dünya malından nə deyirsən, nə qədər pul istəyirsən sənə verim.

Həmzə güldü, dedi:

– Koroğlu sən dünyagörmüş adamsan. Niyə, sən bilmirsən ki, keçəli Allah da aldada bilməz. Yaxşı, mən atdan düşəndən sonra sən Koroğlu məni sağ buraxarsan? Yox, aşna, üz vurma! Keçəl suya getməz.

Koroğlu dedi:

– Ayə, Kaloğlan, indi sən elə atı mənim əlimdən alıb, aparıb Hasan paşaya verəcəksən?

Keçəl Həmzə dedi:

– Koroğlu, keçəl mərd olar. Mən nəinki sənin atını, heç bir tükünü də qıyıb Hasan paşaya vermərəm. Mən bilirəm ki, sən axırda gəlib öz atına sahib olacaqsan. Mən ona görə belə

eləyirəm ki, ortada bir ağ günə çıxam. Nə vaxt ki Toqata gəldin, atın üzəngisini özüm basıb səni ona mindirəcəyəm. İndi day məni bağışla, getdim. Yolum uzaqdır.

Koroğlu gördü ki, Həmzə atı aparır, dedi:

– Həmzə, indi ki, yola gəlmirsən, atı aparırsan, barı əylən, onun qiymətini deyim, aldanıb ucuz verməyəsən.

Bunu deyib, Koroğlu sazı basdı düşünə, dedi:

Əylən, deyim Qıratın qiymətini,

Səksən min sərkərdə, mala da vermə!

Səksən min ağ tüklü qəmər öyəcə,

Səksən min xəzinə pula da vermə!

Səksən min ilxıya, səksən min ata,

Səksən min mahaldan gələn barata

Səksən min kotana, səksən min cütə,

Səksən min kotanlı kala da vermə!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, arxayın ol, mən atı dünya malına verməyəcəyəm, Hasan paşa ilə şərtim var. Atı ona verib onun kiçik qızı Dona xanımı alacağam.

Koroğlu dedi:

– A zalım, belə atı da bir qıza verərlərmi?

Sazı düşünə basıb, aldı sözün axır xanəsini, dedi:

Koroğlu dövlətin endirsin dizə,

Say götür hamısın səksən min yüzə.

Səksən min gəlinə, səksən min qıza,

Səksən min ərgənə, dula da vermə!

Həmzə dedi:

– Koroğlu, mən işin olanını sənə dedim. İndi özün bil. Mənə nə ad verirsən, ver! Day mən gedirəm.

Koroğlu dedi:

– Həmzə, indi ki belə oldu, apar get, muradına çat! Ancaq mən gəlincə atı yaxşı saxla! Qoyma incitsinlər. Sən ki bilirsən. At ki, var igidin qardaşdı.

Bu sözdə Koroğlunun ürəyi kövrəldi. Sazı yenə də döşünə basdı, dedi:

Həmzə, atı yaxşı saxla!

At igidin qardaşdı.

Gündə muğyat olub yoxla!

At igidin qardaşdı.

Yay olanda dağa yollat!

Yaz olanda ifçin nallat!

Qış olanda məxmər çullat!

At igidin qardaşdı.

Atı sevib bəslə körpə,

Hayqıranda çixsın sarpa.

Hər yeyəndə qırx tas arpa,

At igidin qardaşdı.

Uzaq-uzaq yollarınan,

Beli ipək çullarınan,

Hoqqa yarım nallarınan,
At igidin qardaşdı.

Məclis qurdum çoxlarınan,
Dava etdim oxlarınan,
Qara polad mıxlarınan,
At igidin qardaşdı.

Sərin-sərin yu suyunan,
Quyruğun bağla muyunan,
Qoç Koroğlu çox öyünən
At igidin qardaşdı.

Həmzə dedi:

– Koroğlu, arxayın ol! İnşallah gələrsən, görərsən.

Koroğlu dedi:

– Həmzə, get. Amma mənim bu sifarişimi də Hasan paşaya çatdır:

Get de o paşaya, köç eləməsin,
Qıratı gətirrəm, qala qoymaram!
Qoşunu qıraram, varın talaram,
İlxısında bir day qala qoymaram!
İçmişəm badəni indi meyxşam,
Qıratın dərdindən dəli, sərxşam,
Sözlərimi eşit, yaxşı bil, paşam,
Dağıdıb ölkəndə qala qoymaram.

Həmzə dedi:

– Gözüm üstə. Çatdıraram. Ancaq sən tez gəl!

Keçəl Həmzə bunu deyib, Qıratı səyirtmə, gözdən itdi. Koroğlu Düratı qaytarmağa gəlmişdi. Qıratı əlindən verdi. Dəyirmanın qapısında yerə oturdu, aldı görək nə dedi:

Çünki oldun dəyirmançı,

Çağır gəlsin dən, Koroğlu!

Verdin Qırı, aldın Dürü,

Döy başına yan, Koroğlu!

Qırat əldən getdi barı,

Canda qaldı intizarı.

Üyüd arpa, buğda, darı

Al şahadın sən, Koroğlu!

Uca dağları döşlətdin,

Ağır alaylar boşlatdın,

Yüz il lotuluq işlətdin,

Axır oldun xam, Koroğlu.

Qırat burdan getdi büyün,

Sinəmə vurdu dağ, düyün.

Gedim dəllərə nə deyim?

Öl, burada qal, Koroğlu!

Koroğlunun özü ac idi, atı da arpasız. Dəyirmançı da suyu sovub qaşmışdı. Koroğlu gecəni ac-susuz yatdı. Elə ki sabah açıldı, bir də baxdı ki, budu, bir kişi qabağında da iki yüklü öküz gəlir. Kişi gəlib yetişdi. Bir Koroğluya baxdı, bir paltar-maltarına, şəst-bəstinə baxıb dedi:

– A qardaş, dəyirmançı hanı?

Koroğlu dedi:

– Dəyirmançı yoxdu. İndi dəyirmanda mən dururam.

Kişi inanmadı. Amma Koroğlu da macal vermədi. Bayaq ha öküzlərin üstündən çuvalları düşürüb dəyirmanı apardı. Sonra kişidən soruşdu:

– Qardaş, bunların içində heç arpa varmı? Mənim atım arpasızdı. Qorxuram damaq ola. Bir az ona arpa verim, yesin.

Kişi dedi:

– Çuvalların ikisi arpadı, ikisi buğda.

Koroğlu baxdı ki, arpa çuvalları yarımçıqdı. Tez ikisini qarışdırıb bir çuval elədi. Düratın qabağına qoydu. Kişi istədi qoymasın. Koroğlu ona tərs baxdı. Kişi gördü ki, bu, o dəyirmançılardan deyil. Bir az da o yan-bu yan eləsə, çəkib çənəsini ayıracaq. Yavaşca çəkilib bir tərəfdə durdu. Koroğlu özü də yaman ac idi. Dürat arpanı yeyənə qədər buğdanı da töküüb üyütdü. Unluğa bir az su buraxıb tez xamır qatdı, ocaq çatdı, çörək bişirdi. Öküzün də birin kəsdi, kabab çəkdi. Yeyib toqqanın altını bərkitdi. Doyandan sonra dönüb kişiyə baxdı. Gördü kişi kırımışca durub maddım-maddım baxır onun üzünə. Dedi:

– Əmi, özünü itirmə, bu şeyləri ki mən yedim, pulu neçə eləyir?

Kişi dinmədi. Koroğlu gördü ki, kişi ondan qorxub, çıxartdı taxılın da, öküzün də pulunu ikiqat verib onu razı saldı. Sonra Düratı minib yola düşdü.

Dəlilər, xanımlar Koroğludan çox nıgaran idilər. Gözlərini yola dikib onu gözləyirdilər. Bir də gördülər ki, budu Koroğlu gəlir. Gəlir, amma necə gəlir? Dürat yedəyində, başın dikib aşağı. Özü də elədi, elədi ki, elə bil dəyirmançıdı. Dəlilər, xanımlar o saat başa düşdülər ki, Keçəl Həməzə dəyirmanda Koroğlunu aldadıb, Qıratı qaçırdıb. Hamı başını saldı aşağı. Nə bir salam, nə bir kəlam. Heç kefini, halını da soruşmadılar.

Koroğlu gəlib çatdı. Eyvaz onun qabağına çıxdı. Aldı görək nə dedi:

Təzə sövdagər olubsan,

Bu sövdan mübarək olsun!

Alış-veriş öyrənibsən,

Bu sövdan mübarək olsun!

Niyə girdin dəyirmanə?

Bizi qoydun yana-yana,

Atı verdin Kaloğlana?

Bu sövdan mübarək olsun!

Sən Eyvazı qoydun xəstə,

Get, comərddən mətləb istə.

De bir, neçə verdin üstə?

Bu sövdan mübarək olsun!

Koroğlu neçə-neçə səfərlərə getmişdi, amma heç olmamışdı ki, qayıdanda dəlilər belə etsinlər, amma bu dəfə... Hələ o bir tərəfə dursun, xanımlar onun üzünə baxmırdılar, dəlilər salam vermirdilər. Eyvazın töhmətli sözləri Koroğluya dağdan ağır gəlmişdi. Koroğlu elə bir hala düşmüşdü ki, az qalırdı gözlərindən yaş gəlsin. Sazı sinəsinə basıb qəmli-qəmli dedi:

Keçər dövran belə qalmaz,

Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Dəlilərim salam almaz,

Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Geydiyim igid kürküdü,

Dünya Süleyman mülküdü,

Dövlət ki var, əl çirkidi,

Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Koroğluyam, deyim sənə,

Od tutub alışdı sinə,

Aşıqlığı mənə,

Şad ol, könül, nə məlulsan?!

Dəlilər o qədər incimişdilər ki, bu sözlər də ürəklərini yumşaltmadı. Heç birisi Koroğlunun üzünə baxmadı. Hələ bəziləri də başladı dinib-danışmağa. Birisi dedi:

– İndi ki biz dəlilərin sözü Koroğlunun yanında bir çürük qozdur, day bizim burada qalmağımızdan nə çıxsın?

Söz Koroğluya açıq gəldi. Bir tərəfdən Qırat əldən getmişdi, bir tərəfdən Həmzə kimi keçəlin biri onu aldatmışdı. Öz dərdi özünə bəs deyildi; indi də dəlilər belə deyirdilər.

Özünü saxlaya bilməyib birdən qayıtdı ki:

– Mən heç kəsi burada güclə saxlamıram. Kim getmək istəyir, çıxıb getsin. At mənimdir vermişəm, özüm billəm.

Bu söz dəliləri götürdü. Hamısı vəlvələyə düşdü. Getmək üçün hazırlaşmağa başladılar. Nigar işi belə görəndə ayağa durdu. Dəlilər dayandılar. Nigarın dəlilər arasında o qədər hörməti var idi ki, bir sözünü iki eləməzdilər. Dəli Həsən qayıdıb oturdu. Eyvaz oturdu. Dəmirçioğlu oturdu. Dəlilər bir-bir qayıdıb oturdular. Nigar özü də onların arasında oturub, üzünü də Koroğludan o yana çevirdi.

Bu məlul, müşkül vaxtında Nigarın küsməyi Koroğlunun ürəyini lap qubarlandırdı. Üzünü ona tutub dedi:

Uca dağların başına

Çıxmağı kimdən öyrəndin?

Sən mənim dəli könlümü

Yıxmağı kimdən öyrəndin?

Nə durubsan xaçın kimi?

Maç görmədim. Maçın kimi.

Acıqlanmış laçın kimi

Baxmağı kimdən öyrəndin?

Ərisin dağların qarı,

Tökülsün çaylara sarı,
Koroğlunun gözəl yarı,
Küsməyi kimdən öyrəndin?!

Söz tamam oldu. Amma Nigar heç bir cavab vermədi. Heç başını qaldırıb onun üzünə də baxmadı. Koroğlu gördü, yox, bu, elə-belə küsmək deyil. Nigar da üz çevirib. Bu, Koroğluya hamısından bərk yer elədi. Sazı sinəsinə basdı, görək nə dedi:

Ala gözlü Nigar xanım,
Üzün məndən niyə döndü
Sənə qurban şirin canım,
Üzün məndən niyə döndü?!

Qoyun otlar quzu ilə,
Ayağının tozu ilə,
Müxənnətin sözü ilə
Üzün məndən niyə döndü?!

İgidin yatmasın baxtı,
Yana çevrilməsin taxtı
Koroğlunun məlul vaxtı
Üzün məndən niyə döndü?!

Nigar bir tərs-tərs ona baxdı. Dedi:

– Sən işi o yerə çatdırmısan ki, dəlillərə “gedin” deyirsən?

Onda əlini uzadıb sazı ondan aldı. Dedi:

Binadan gözəl olmayan
Telin qədrini nə bilir?
Çöldə gəzən boz sərçələr
Gülün qədrini nə bilir?

Kəl qoşub kotan əkməyən,
Nanın süfrəyə tökməyən,
Arının qəhrin çəkməyən
Balın qədrini nə bilir?

Utan, qoç Koroğlu, utan!

Dağların damənin tutan!

Sənin kimi başa çatan

Elin qədrini nə bilir?

Ustad deyir ki, Koroğlu Nigar xanımın bu sözündən sonra bir kəlmə də kəsmədi. Öz taqsırını başa düşdü. Durub birbaş getdi, göy otun üstündə üzü üstə düşdü. Üç gün, üç gecə tamam ac, susuz yatdı.

Dəlilər də başa düşdülər ki, pis eləyiblər. Ona ürək-dirək vermək yerinə, bir az da ürəyini sıxıblar. Qəlbinə toxunublar. Nə qədər oyan-buyanına keçdilərsə, Koroğlu oyanmadı. Deyirlər ki, o belə vaxtlarında üzü üstə düşüb düz üç gün, üç gecə yatardı.

Dəmirçioğlu dedi:

– Nigar xanım, bu iş Eyvazla səndən aşacaq. Siz gərək onun ürəyini alasız.

Nigar dedi:

– Yaxşı. Qoy yatsın. Durana macal siz dağılıb gedin. Gözünə görünməyin.

Eyvaz onu mənim yanına gətirər, mən işi yoluna qoyaram.

Dəlilər tədbir tökməkdə olsunlar, sizə kimdən deyim? Koroğludan.

Üç günün tamamında Koroğlu yuxuda gördü ki, Toqatda Hasan paşanın qabağındadır, Qırat da altında. Diksinib yuxudan oyandı. Baxdı ki, Eyvaz oturub onun başının üstündə. Özü də elədi, elədi ki, bircə sözə bənddi, ağlasın. Koroğlunun ürəyi səməndər kimi alışdı, yandı. Sazı bağrına basıb dedi:

Eyvaz, məndən nə istərsən,

Candımı, başdımı, nədi?

Axıdırsan ala gözdən

Qandımı, yaşdımı, nədi?

Məclisdə dolanmır sağın,

Sinəm üstədən getməz dağın.

Töküləbdü qaşqabağın,

Boranımı, qışdımı, nədi?

Dayan, qoç Koroğlu, dayan!..

Sözlərini elə bəyan!

Yatıbsan, qəflətdən oyan!

Gördüyün düşdümü, nədi?

Eyvaz dedi:

– Dur gedək! Dəlilər, xanımlar səni gözləyir.

Koroğlu dedi:

– Yox, Eyvaz! Yalan deyirsən. Mən ki dəliləri, xanımları özümdən elə incitdim, onlar day bir də mənim üzümə baxmazlar.

Eyvaz nə qədər elədisə, Koroğlu durmadı. Dedi:

– Yox, Eyvaz! Mən gedib Qıratı gətirməyincə onların üzünə çıxma bilmərəm.

Eyvaz dedi:

– Bu fikrə mən də razıyam. Di onda dur ayağa, geyin, yar-yaraq götür, get!

Koroğlu durdu ayağa. Elə bir addım atmışdı, bir də baxdı, vallah, kimdisə bir saz çalır, bir oxuyur ki, gəl görəsən. Qulaq verib gördü, çalıb-oxuyan Nigardı. Amma elə çalır, elə oxuyur ki, göydə gedən quşlar az qalır, qanad saxlayıb tamaşaya dursun.

Belə baxanda gördü, Nigar Yağı qoruğunun yanındakı çəmənliyin başında dayanıb, üzünü də ona tutub deyir:

Ay ağalar, ay qazılar,
Ay bu gələn yar olaydı!..
Haqdan beləymiş yazılar,
Ay bu gələn yar olaydı!..

Bağçalar olmasın narsız,
Heyvalar olmasın barsız,
Heç gözəl olmasın yarsız,
Ay bu gələn yar olaydı!..

Ay bimürvət, çıxdı canım,
Müjganların tökdü qanım,
Sənə qurban Nigar xanım,
Ay bu gələn yar olaydı!..

Eyvaz dedi:

– Gördün ki? Di gəl!

Koroğlu Nigara tərəf yönəldi. Gəlib çəmənə çatanda nə gördü? Burada bir məclis qurulub ki, gəl görəsən. Dəlilər, xanımlar – hamısı geyinib-kecinib onu gözləyirlər.

Koroğlu məclisə girdi. Eyvaz özü saqi dolandırmağa başladı. Yedilər, içdilər, keflər kökəldi, damaqlar çağladı, inciklik yaddan çıxdı. Yenə də əvvəlki kimi oldular. Koroğlu Keçəl Həmənin işini necə ki olmuşdu, onlara danışdı. Sonra sazı götürüb dedi:

Allahı çağırıb düşərəm yola,
Bu dərdi sinəmdə qala, qoymaram.
Qıratım həsrətdi, yolum gözləyir,
Düşmanlar əlində qala, qoymaram.

Ah çəkərəm, hərdən köysüm ötürrəm,
Yola düşüb mətləbimi bitirrəm,
Ya ölərəm, ya Qıratı gətirrəm,
Ayı dolansa da, ilə qoymaram.

Koroğluyam, qoç oğluyam, qoçam mən,
Çətindi ki, mərd meydandan qaçam mən,
Havada dövr edən tərən quşam mən,
Sarlar şikarımı ala, qoymaram.

Koroğlu ayaqdan geyindi, başdan qıfıllandı, başdan geyindi, ayaqdan qıfıllandı. Misri qılınc bağladı. Qalxan asdı. Əmud götürdü. Dava libasının üstündən bir kürk geyindi. Çiyinə də bir saz keçirdi. Tək başına, payı-piyada Toqata yola düşdü. Az getdi, çox getdi, gecəni gündüzə qatdı, gündüzü gecəyə qatdı, özünü Toqat şəhərinə yetirdi. Baxdı ki, hava qaranlıqlaşır. Bir qarının qarısını döyüb dedi:

– Ay qarı nənə, bu gecəliyə məni qonaq saxlayarsanmı?

Qarı dedi:

– Niyə saxlamıram. Qonaq Allah qonağıdır.

– İndi ki elədi, al, mənə yemək hazırla!..

Qarı pulu çox görüb soruşdu:

– Pulun qalanını nə eləyim?

– Qalanı nədi? Hamısına al!

Qarı soruşdu:

– Tək canına bu qədər şeyi neynirsən?

Koroğlu gülüb dedi:

– Qonağım var. On adamlıq xörək bişir!

Koroğlu içəri girib oturdu. Qarı da tez ayağa durub bazara üz qoydu. Yağdan, düyüdən, ətdən alıb, gətirib on adamlıq xörək hazırladı.

Elə ki xörək hazır oldu, qarı gəldi ki:

– Yaxşı, xörək hazırdı. Sənin də yoldaşların gəlmədi. Bəs nə eləyək?

Koroğlu dedi:

– Onlar day gələsi olmadılar. Çək, gətir buraya!

– Elə hamısını?

Koroğlu dedi:

– Bəli. Elə hamısını.

Qarı əvvəlcə inanmadı. Sonra gördü ki, yox, balam, bu elə düz danışır. Fikirləşdi ki, yaxşı, çəkib apararam. Bu day əjdaha-zad deyil ki... Bir qarnı var da... Yediyini yeyər, qalanı da mənim on -on beş günümə bəsd.

Qərəz, qarı ortalığa yekə bir mis məcməyi qoyub plovu çəkdi. Məcməyi təpə kimi qalandı. Yazıq qarı nə qədər hıqqandı, məcməyini yerdən götürə bilmədi. Koroğlu işi belə görüb durub gəldi. Məcməyini götürüb evə gətirdi, ortalığa qoydu, qollarını da çırmayıb əyləşdi. Qarı fikirləşdi ki, mənim oturub bununla bir yerdə yeməyim yaxşı deyil. O yeyər, doyar, qalanını da mən xırda -xırda yeyərəm.

Koroğlu qarını çağırırdı ki:

– Qarı nənə, gəl, yeyək!

Qarı dedi:

– Sən ye! Mən ac deyiləm.

Koroğlu dedi:

– Nə yemisən ki, ac deyilsən? Gəl! Sonra peşman olarsan.

Qarı dedi:

– Yox, sən ye! Mən elə qoxusu ilə doymuşam.

Koroğlu bir də dedi:

– Qarı nənə, gəl! Bax, sonra peşman olarsan ha...

Qarı genə də naz elədi. Koroğlu ilişdi plova. Birinci tikədə plovun ürəyi üzüldü. İkinci, üçüncü... Qarı gördü, bu, bir-iki tikə də vursa, məcməyidə bir şey qalmayacaq. Düşdü əl-ayağa ki, plovdan şişəcəyəm. Ancaq day bir dəfə “yemirəm” demişdi, düşmüşdü boynuna. Yaxınlaşa bilmirdi. Elə bu fikirdə idi ki, “Ay Allah, bir də çağırıydı, bir-iki tikə də mən yeyəydim”.

Koroğlu dedi:

– Qarı nənə, gəl, peşman olarsan.

Qarı tez çökdü məcməyinin başına. Qərəz, yedilər, içdilər, qarınlarını doyurdular. Koroğlu bir düzəldi. Pələ bığlarını eşib qulaqlarının dalına keçirdi. Qarı da ortalığı yığışdırdı. Əyləşib söhbətə başladılar...

Qarı soruşdu ki:

– Qonaq, sazından görürəm, yanşaqsan. Amma bizim yerlərin yanşağına oxşamırsan.

Koroğlu dedi:

– Mən Qafin anrı tərəfindənəm. Bizim tərəfin adamları elə belə olur.

Qarı dedi:

– Yaxşı, evin-eşiyin, külün-külfətin varmı?

Koroğlu baxdı ki, qarı birtəhər danışır. Dedi:

– Yox, təkəm, heç kəsım yoxdu.

Qarı bir qımcandı. Dedi:

– Bəs niyə indiyə kimi evlənmişən?

Koroğlu dedi:

– Nə bilim? Bir elə halal süd əmmişi tapa bilməmişəm.

Qarı güldü. Dodaqlar da açıldı. Koroğlu baxdı ki qarının ağızında diş adına bircə dənə kötük var.

Dedi:

– Qarı nənə, niyə soruşursan?

Qarı hırlənib başladı donquldanmağa ki:

– Mənə qarı niyə deyirsən? Dişlərimə baxırsan? Hamısı nuzladan tökülüb.

– Yaxşı, gəlinbacı ol! Bundan sonra gəlinbacı deyərəm.

Qarı dedi:

– Çox nahaq yerə. Mən haradan oldum sənin bacın?

Koroğlu baxdı ki, qarının fikri başqadı. Dedi:

– Yaxşı, qarı nənə, sənin nəyin var, nəyin yoxdur?

Qarı dedi:

– Dövlətindən hər şeyim var. Bax, evim var, həyətim var, inəyim var, danam var, toyuğum var, özü də hər gün yumurtduyur.

Koroğlu dedi:

– Kül-külfət sarıdan nəyin var?

Qarı irişə-irişə dedi:

– Heç nəyim. Elə mən də sənin kimi subay-salığam.

Koroğlu məsələni lap başa düşdü. Day dinmədi. Qarı gördü, qonaq day danışmır, dedi:

– Sənin qonaqların gəlmədi. Bu sazı da ki bir çalmadın.

Koroğlu dedi:

– Eybi yoxdu. Sabah gələrlər, çalarıq.

– Sabah mən evdə olmayacağam. Həmzə bəyin toyuna gedəcəyəm.

Koroğlu dedi:

– Nə Həməzə bəy? Həməzə bəy kimdi?

– Həməzə bəy Hasan paşanın kürəkənidi. Çox igid oğlandı. Gedib, o Koroğlu var ha... Eşidibsən ki?

Koroğlu dedi:

– Hə. Eşitmişəm.

– Hə, Həməzə gedib o Koroğlunun atını gətirib. Hasan paşa da ona bəylik verib, üstəlik də qızı Dona xatını verir ona. Sabah toylarıdır. Mən də gəlinlərin, qızların içində olacağam

Koroğlu soruşdu:

– Ay qarını nəyə, ay gəlin xanım, bəs Koroğlunun o atını harada saxlayırlar?

– Hasan paşanın tövləsində. Amma çər dəymiş deyirlər, yaman bəddi. Yanına bir adam qoymur. Day Hasan paşanın tövləsində mehtər qalmayıb, hamısını şil-küt eləyib. İndi arpasamanını bacadan tökürlər.

Qərək, Koroğlu öyrənməlisini öyrəndi, bilməlisini bildi, ondan qarıya dedi:

– Gecə keçir. Gəlsənə, yataq.

– Nə olar, elə mən də səhər tezdən toya gedəcəyəm. İstəsən, sən də gələrsən. Bir az çalib oxuyarsan, nəmərdən-zaddan alarsan.

Qərək, gecəni yatdılar. Səhər Koroğlu durdu. Geyinib-kecindi. Qarını çağırır bir ovuc da pul verdi. Dedi:

– Əgər gecə gəldim, şeydən-meydən alarsan, yeyərik. Yox, gəlmədim, özün üçün xərclərsən. Anca dayan, sənə bir-iki kəlmə sözü var. Onu deyim, ürəyimdə qalmasın.

Bunu deyib Koroğlu sazı aşır, dedi:

Bir qarıya qonaq oldum,
Nə yaman çamxanası var.
Dövlətini xəbər aldım,
Bir inək, bir danası var.

Qarı gəlir bizə yavuş,
Elə bil ki, tutub soyuş.
Çəşdəliyə bircə toyuş,
Axşama qayğanası var.

Koroğlunun bədyan işi,
Qovğadan açılmır başı,
Düşüb otuz iki dişi,
Bir kötük nişanası var.

Koroğlu sözünü qurtarıb sazı çiyinə saldı. Yavaş-yavaş gəlib Hasan paşanın imarətinə çatdı. Baxdı ki, bir toydu, bir toydu... gəl görəsən. Məclis paşa, bəy, xan, tacirlərlə doludu.

Bəli, eşitdilər ki, aşiq gəlib, hamı sevindi. Koroğlunu çəkib məclisə apardılar. Amma baxdılar ki, bu aşiq onlar görən aşıqlardan deyil. Boy uca, kürəklər enli, süysün elədi ki, gəl süysünü kimi... Boynunun əti girdin-girdin, bığlar kəl buynuzu kimi. Sirindən-sifətindən zəhm tökülür. Məclisdəki paşalardan biri dedi:

– Aşiq, hara aşığısan?

Koroğlu dedi:

– Qafin anrı tayındanam, ağrın alım!

Paşa dedi:

– Koroğlunu tanıyırsanmı?

Koroğlu dedi:

– Çox yaxşı tanıyıram. Bir dəfə o mənim başıma elə bir iş gətirib ki, dünya durduqca yadımdan çıxmıyacaq.

Hasan paşa soruşdu:

– Nə iş?

Koroğlu dedi:

– Paşa sağ olsun, o Koroğlunun bir çər dəymiş atı var. Adına da Qırat deyirlər.

Paşalardan biri istədi danışsın, Hasan paşa qoymadı, Koroğluya dedi:

– Danış! Danış!

Koroğlu dedi:

– Hə, paşa, at çox yaxşı atdı. Amma ki, dəlidi. Günlərin bir günü yolla gedirəm, elə bax bu saz da çiyimdə. Bir də onu gördüm ki, məni qamarladılar. Gözümü bağlayıb dik götürdülər. Hara getdik, necə getdik, bilmədim. Bir də gözümü açdılar, baxdım ki, bir dağın üstündəyəm, qabağımda da bir kəlpeysərin biri dayanıb. Sən demə, bura Çənlibel imiş, o kəlpeysər də Koroğlu. İndi denən məni buraya niyə gətirdilər? Sən demə, bu atın yenə dəliliyi tutub. Nə qədər dava-dərman eləyirlər, bir şey çıxmır. Yanına adam qoymur ki, qoymur. Girinə kim keçirsə şil-küt eləyir. Axırda Koroğlunun bir kimyagər həkim dostu var, onu tapırlar. Həkim gprbagor deyir ki, bəs bu atın cini var. Gərək bunun yanında üç gün, üç gecə saz çalına, söz

oxuna ki, bəlkə bunun cini yata. O vaxtlar hələ Koroğlu çalib-oxumaq bilməzdi. Sən demə, mən başıdaşlını bunun üçün gətiribləmiş. Qərək, başağrısı olmasın, mənə itələyib saldılar bu atın yanına. O üç gündə mən nə çəkdim, Allah bilir. Day, o necə deyərlər, anadan əmdiyim süd burnumdan gəldi.

Hasan paşa tez soruşdu:

– At necə oldu? Sağaldımı?

Koroğlu dedi:

– Sağaldı! Elə Koroğlu da ondan sonra çalib-oxumaq binasını qoydu. Deyirlər, indi genə də beşdə, on beşdə atın cini tutur. Day Koroğlu özü çalib-oxuyub onu sağaldır.

Yenə paşalardan biri istədi danışsın. Hasan paşa gözünü ona ağartdı. Sonra aşpazı çağırdı ki:

– Apar, aşığı yedirt, içirt, doydur, sonra buraya gətir.

Aşpaz Koroğlunu götürüb aşpazxanaya apardı. Hasan paşa o qədər gözlədi ki, onlar məclisdən çıxdılar, ondan sonra paşalara dedi:

– Qoy yesin, doysun, gəlsin. Atın dərini dedi, dərmanını da özünə elətdirəcəyəm.

Paşalar hamısı onun bu fikrinə əhsən dedilər. Kef başlandı. Paşalar kef eləməkdə olsunlar, biz görək Koroğlu necə oldu.

Aşpaz Koroğlunu gətirdi aşpazxanaya. Bir böyük sini plov çəkdi, bir qab da şərab tökdü qoyağına. Koroğlu soruşdu:

– Bu nədi?

Aşpaz dedi:

– Sənin üçün qoymuşam da... ye!

Koroğlu dedi:

– Ayə, bu heç mənim dişimin dibində qalmaz. Burada nə var ki, mən nə yeyim?

Aşpaz dedi:

– Evin yıxılsın, day ondan da artıq yeməyəcəksən ki? Gör bir nə qədərdir?

Koroğlu dedi:

– Ayə, zarafat eləmə! Bəri elə görüm!

Əlini atıb qazanlardan birini çəkdi qabağına. Bir pəncə, iki pəncə, üçüncü pəncədə aşpaz baxdı ki, çıxdı qazmağa. Tutdu Koroğlunun əlindən ki:

– Sən olasan o inandığın, bir mənə de görüm sən kimsən? Hara adamısan?

Koroğlu elə bildi ki, aşpaz onu istəyən adamdı. Dedi:

– Koroğlunun adını eşidibsən?

Söz elə Koroğlunun ağzından çıxcaq aşpaz bağırdı. İstədi havar çəksin. Koroğlu dik qalxıb tutdu onun hulqumundan. Yavaşca belindən iki qatlayıb basdı boş qazanın içinə. Ağzını öptdü, özü də üstündə əyləşib o biri qazanı çəkdi qabağına.

Qərəz, neçə qazan boşaltdı, bilmirəm, neçə tuluq boşaltdı, bilmirəm, baxdı ki, day doyub. Özünü düzəltdi. Yağlı əlləri ilə bığlarını da eşib, durdu ayağa, gəldi paşaların məclisinə.

Hasan paşa soruşdu:

– Aşırıq, doydunmu?

Koroğlu dedi:

– Bəli, qurbanın olum, doydum.

Hasan paşa dedi:

– De indi bir az şal, oxu, qulaq asağ.

Koroğlu sazı köklədi, dedi:

– Kimdən deyim?

Hasan paşa dedi:

– Sən deyirsən ki, Qıratı görmüşəm. Bir az onun tərifindən de. Xasiyyətindən, nişanından oxu, görək necə atdı.

Koroğlu dedi:

– Paşa sağ olsun, çər dəymiş çox yaxşı atdı, bircə o cini olmaya.

Sonra sazı basdı döşünə, dedi:

Paşa, sənə nişan verim Qıratı,

Əbrişim ipəkdən yalı gərəkdi.
Bir mina boyunlu, uca sağrılı,
Bir yarım hoqqadan nalı gərəkdi.

Arımdı dırnaqlı, hündür boyunlu,
Meydana girəndə yüz min oyunlu,
Dəyirman mədəli, ac qurd yeyimli,
Ortası qolana dolu gərəkdi.

Qaranlıq gecədə yol çaşırmayan,
Düşman qabağında ər düşürməyən,
Üstündə əl-ayaq yığsırılmayan
Koroğlunun atı dəli gərəkdi.

Söz tamama yetdi. Hasan paşa dedi:

– Aşırıq, dediyin haman o Qırat bu saat mənim tövləmədir. İndi de görüm, mən ki onu Koroğlunun əlindən çıxarmışam, mən igidəm, Koroğlu?

Koroğlu dedi:

– Paşa, əgər, doğurdan da, belədirsə, onda sən igid adamsan. Ancaq paşam, igidlik ondu. Sən onun birini eləmişən. Qulaq as, o birilərini də sənə deyim.

Sənə deyim qoç igidin nişanın:

Aça yağılarla meydan gərəkdi.

Nərə çəkib atılarda ortaya

Qaç qabağından düşman gərəkdi.

Təslim deyib qəniminə enməyə,
Əcəl çağı yoldaşından dönməyə,
Düşman qabağında heç vaxt sinməyə,
Meydanlarda qızmış aslan gərəkdi.

Qoç Koroğlu meydan açıb öyünü,
Namərd sinəsinə çəkər düyünü.
Ac qurdlardan saldırmağa qoyunu
Qurd ağızlı qoçaq oğlan gərəkdi.

Hasan paşa dedi:

– Aşığı, birini eləmişəm, doqquzunu da görərsən. İndi səni aparacağam Qıratın yanına.
Bir bax gör odu, ya yox?

Koroğlu bunu eşitcək sazı basdı bağına dedi:

Canım Qırat, gözüm Qırat,
Yarəb, Qırat dururmu ola?!
Hasan paşa mehtərləri
Otun, suyun verirmi ola?!

Qırata xələt biçəndə,
Üstündə badə içəndə,
Şeşpər yalmandan keçəndə,
Sərxoş-sərxoş yerirmi ola?!

Qoç Koroğlu hanı, hanı?

Dostunla düşmanın tanı!

Qırat ilə Eyvaz xanı

Bir də gözümlə görürmü ola?

Söz tamam oldu. Hasan paşa durdu ayağa, dedi:

– Gedək, aşığı!

Koroğlu dedi:

– Paşa, gedək! Amma bu başdan şərtimi sizə deyirəm. Hamımız belə gedək tövlənin ağzına. Siz də qapının deşiklərindən baxın. Əgər manım çalmağım, oxumağım ata əsər elədi, sözümlə yoxdu, girirəm. Yox, əgər eləmədi, onda lap istəyir boynumu vur, mən onun yanına girən deyiləm. Mən ondan gördüyümü görmüşəm.

Paşa razı oldu. Koroğlu qabaqda, paşalar daldada düzəldilər yola.

Hasan paşa üzə razı olmuşdu. Amma daldada adamlarına tapşırırdı ki, göz eləyəndə aşığı itələyib Qıratın yanına salsınlar. Qapını da bağlasınlar ki, bəlkə öz canının qorxusundan atı sağalda.

Bəli, gəlmiş, hamısı bir yerdə gəlib çıxdılar tövlənin qabağına. Koroğlu qapının deşiyindən baxdı, gördü vallah, Qırat elə bil qoxu alıb. Gözlərini dikib qarıya. Elə baxır, elə baxır ki, adamın ürəyi yanır. Tez geri çəkildi, dedi:

– Hə, paşa, indi mən çalib oxuyacağam. Siz ata baxın.

Paşalar arı kimi suvaşdılar qapının çatlarına. Koroğlu başladı, dedi:

Bizim elin dəliləri

Girər meydana, mərd olu,

Öluncən meydandan qaçmaz,

Girəndə meydan gərd olu.

Sarp qayalarda yurd olmaz,

Müxənnətə söz dərd olmaz,

Çaqqal əniyi qurd olmaz,

Yenə qurd oğlu qurd olu.

Dəlilərin fovçu-fovçu,

At minib düşmən qovucu.

Belində Misri qılıncı,

Koroğlu kimi mərd olu.

Qırat Koroğlunun səsinə eşitcək az qaldı ki, tövləni başına götürsün. Elə oynadı, elə oynadı ki, gəl görəsən. Hasan paşa yanındakı adamlarda sağ-isləhat qoymadı. Sevindiyindən onu dürtmələdi, bunu dirsəklədi. Hamını çimdikdən keçirdi. Koroğlu qurtaracaq Hasan paşa özün atdı onun üstünə ki:

– Aşıq, tez ol, gir içəriyə. Səni dünya malından qəni edəcəyəm. İndi Koroğlu tanıyar ki, biz kimik. Qoy indi beş özündən deyəndə, on da bizdən desin.

Qapını açdılar. Koroğlunu itələyib saldılar Qıratın yanına. At Koroğlunu görcək kişnədi, elə kişnədi ki, dam-daş lərzəyə gəldi. Koroğlunun ürəyi atlandı. Sazı basdı döşünə, dedi:

Çənlibəldən səni deyib gəlmişəm,

Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Dəmir libas, polad geyib gəlmişəm,

Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Əzəldən biləydim sənin halını,

Əşrəfindən kəsdirərdim nalını,

Yüz gözələ toxudaram çulunu,

Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Neçə vaxtdı məni qoydun piyada

Müxənnətlər yaxşı yetdi murada.
Günbəgündən dərdim oldu ziyada,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Qabaqda qalır mı arpan səhərə?
Üzəngilər nə yaraşır yəhərə...
Dəlilər salmışdı məni qəhərə,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Mənim atım atım-atım atılar,
Qulaqları qarğı kimi çatılar,
Ucuzluqda min tükənə satılar,
Alma gözlüm, qız birçəklim, Qırat, gəl!

Koroğlu sözü qurtarıb sazı bir tərəfə qoydu. Qucaqlayıb atın üzündən-gözündən öpüb duz kimi yalamağa başladı. Qırat da burnunu onun qoynuna, qoltuğuna soxub elə iyləyirdi, elə iyləyirdi ki, elə bil inək balasını iyləyir.

Koroğlu elə bil birdən yuxudan ayıldı. Öz-özünə dedi: “Ey dili-qafil, nə eləyirsən? Sən yağlı içindəsen. Özünü tanıdarsan”. Tez qapıya yaxınlaşıb dedi:

– Paşa, indi siz bir az aralı durun, mən atı çıxardım, gəzdirim, bir az hava-zad dəysin. Sonra tapşırım özünüzə. Amma paşa, bilmirəm, gərək məni razı salasan.

Hasan paşa dedi:

– Arxayın ol, aşıq! Səni qızıla quylayacağam. Amma hələ biz çəkilməmiş çıxartma. Ziyanlıqzad eləyər.

Hasan paşa qabaqda, qalan paşalar da dalda daban aldılar. Haraya? Haraya? Birbaş qalanın burcuna. Orada oturub başladılar gözləməyə. Elə ki paşalar getdilər, Koroğlu ətrafa baxıb gördü, yəhər bir tərəf dədi. Götürüb basdı atın belinə.

Koroğlu atı yəhərləməkdə olsun, paşalar burcda gözləməkdə, sənə kimdən deyim, Keçəl Həməzədən.

Keçəl Həməzə olmuşdu Həməzə bəy. Bu gün də ki toyu idi. Axırı ki, mətləbinə çatmışdı. Day dünyada bir kef var idi, o da Həməzəyəydi.

Elə ki toy günü oldu, səhər tezdən Həmzə durub bəy paltarını geyindi, bəy papağını başına qoydu, keçəlini örtüdü, adamların gözündən yayınıb özünü verdi Dona xanımın pəncərəsinin qabağına.

Dona xanımın imarəti meydanın yanında idi. O, pəncərədə oturub camaata tamaşa eləyirdi. Bir də gördü ki, budu, Həmzə bir tozlana-tozlana gəlir ki, elə bil xotkar oğludu. Gözlədi, gözlədi, Həmzə gəlib pəncərənin altına çatanda başını çıxarıb dedi:

– Ədə, Həmzə!

Həmzə səsindən onu tanıdı. Ürəyi meydan kimi açıldı. Tez başını qaldırıb dedi:

– Can Həmzə! Həmzə deyən dillərinə Həmzə qurban olsun. Nə buyurursan?

Dona xanım dedi:

– Həmzə, görəsən, mənim başı batmış atam mənə vermək üçün day bir adam tapa bilmədi? Elə gərək sənə verəydi?!

Həmzə dedi:

– Xanım, hanı mənə kimi adam ki, o da tapaydı? Kim mənə kimi igid ola bilər ki, gedib Koroğlunun Qıratını gətirə?

Dona dedi:

– Ədə, keçəl, bəs sən heç utanmadın, bir qızdan ötrü gedib elə bir igidin atını oğurladın?

– Xanım, niyə elə deyirsən? Bu, oğurluq deyil. Buna oğurluq deməzlər. Bu igidlikdi.

Koroğlunun atını gətirmək özünü gətirməklə tən yaradı. Hələ bir az da ondan artıqdı.

Dona xanım dedi:

– Həmzə, indi ki belə oldu, bax, budu, sənə deyirəm. Ya gərək gedib Koroğlunun özünü də gətirəsən, mən baxam, görəəm, o necə oğlandı, ya da ki məndən sənə arvad olmayacaq.

Həmzəni gülmək tutdu. Ucadan bir şaqqanaq vurdu, güldü. Dedi:

– Rəhmətliyin qızı, mən hələ onun dilsiz-ağızsız, qılıncsız-qəməsiz atını gətirmişəm, atan onun əlində aciz-avara qalıb. Day az qalıb ki, bütün osmanlı qoşununu yığıb buraya töksün, yenə də o atın öhdəsindən gələ bilmir. Koroğlu özü buraya gəlsə, gör nə olar? Onda gərək atan kəlməyi -şəhadətini bu başdan deyə ki...

Sonra Həmzə dedi:

– Bir də ki, xanım, day iş işdən keçib. Bu gün bizim toyumuzdu.

– İstəyir, bir toy olmasın, min toy olsun. Koroğlu buraya gəlməyincə məndən sənə arvad olmayacaq.

Dona xanım sözünü deyib hirsə pəncərədən çəkildi. Həmzənin dərdi artdı. Qaldı məəttəl ki, nə eləsin. Bu da paşaya deyilməli söz deyil ki, gedib deyə, ya şikayət eləyə, ya qol kağızından zaddan ala. Deyər, o da cavabında deyər ki: “Ay əfəl oğlu əfəl, sən məndən qız istədin, mən də verdim. Get, o sən, o da sənə arvadın. Nə eləyirsiniz, özünüz bilirsiniz”. Dona xanım da ki, yezid qızı, yeziddi. Dedi-yəndən çətin dönə.

Həmzə elə bu fikir-xəyalla gəlib çatdı meydana. Baxdı ki, meydana qaçaqçdı. Soruşdu:

– Ayə, nə var? Haraya qaçırırsız?

Əhvalatı ona danışdılar. Həməzə belə baxanda gördü, paşalar da hamısı dırmaşblar burca. Məsələn başa düşdü. Bildi ki, aşıq-zad sözdü. Gələn Koroğlu özüdü. Tez özünü verdi tövlənin qabağına. Elə Həməzə tövlənin qabağında, tövlənin qapısı açıldı. Həməzə baxdı ki, bəli, qoç Koroğlu Qırat da yedəyində tövlədən çıxır. Tez yüyürüb üzəngini basdı ki:

– Koroğlu, söz dəyirmandakıdı.

Koroğlu belə baxanda gördü üzəngini basan Həməzədi. Dedi:

– Ayə, Kaloğlan! De görüm bir, qızı ala bildin, ya yox? Deyəsən, sir-sifətini düzəldibsən.

Həməzə dedi:

– Can Koroğlu, sir-sifətimi düzəltmişəm, qızı da almışam. Sənin bu gəlməyin də lap işi düzəltdi. Sən gəlməsəydin, işim şuluq idi.

Koroğlu soruşdu:

– Necə? Ayə, bəs Hasan paşa hanı?

Həməzə dedi:

– Qıratın qorxusundan qaçıb, dırmaşıb qalanın burcuna. Koroğlu dedi:

– Dayan, dayan, gör indi onun başına nə həngamə açacağam.

Həməzə dedi:

– Koroğlu, sən Qırat üçün gəlmişdin, onu da minmisən. Mən sənin yerinə olsam, səssizsədasız sürüb çıxıb gedərəm.

Koroğlu dedi:

– Əgər atı səssiz-sədasız aparsam, mən də olaram Həməzə də... Onda sənə mənə aramda day nə təfavüt qalar?

Həməzə başını saldı aşağıya. Koroğlu dedi:

– Utanma! De görüm, bu qaladan çıxmaq üçün neçə yol var?

– Beş. Ancaq gərək qoşun bəndləri kəsməmiş sən qaladan çıxasan. Yoxsa sonra çətin olar.

Koroğlu Həməzə ilə görüşüb ata bir üzəngi göstərdi. At bayaq ha özünü yetirdi meydana. Süzüb düz dayandı meydanın ortasında.

Hasan paşa dedi:

– Ayə, aşıq, sənin at minməyin də varmış ki... Nə yaxşı sürürsən?

Koroğlu dedi:

Laf eyləmə, Hasan paşa,
Ağır-ağır ellərim var.

Bir tamaşa eyləyəsən,

Qılınc çalan qollarım var.

Uca dağlardan daşlanı,
Ağır alaylar boşlanı,
Gəlsələr, dava başlanı,
İgid-igid dəllərim var.

Mən anadan mərd olmuşam,
O Çənlibeldən gəlmişəm,
Koroğluyam, at minmişəm,
Yüz min belə fellərim var.

Koroğlu meydanda gərdiş eləməkdə olsun, eşit, sənə deyim Həmzədən. Həmzə oradan birbaş özün yetirdi Dona xanımın pəncərəsinə. Çağırdı ki:

- Ay Dona xanım! Ay Dona xanım! Dona xanım gəldi pəncərəyə ki:
- Nə var, ədə?
- Muştuluğumu ver! Gəlmişəm, səni atanın toyuna çağırım.

Dona xanım dedi:

- Ədə, nə danışırısan? Atamın toyu nədi?

– Atanın toyudu da... İndi bu saat başlanır. Səhər bizim toyumuz idi. İndi də Hasan paşanın toyudu. Bir meydana bax!

Dona xanım baxdı ki, meydanın düz ortasında bir oğlan Qıratın üstündə dayanıb. Dedi:

- Ədə, o kimdi elə?

Həmzə dedi:

- Dona xanım, axır ki, bu bəhanən də kəsildi... Koroğludu, Koroğlu.

Dona xanım əvvəl inanmadı. Bir də baxanda gördü, vallah, bu atlı meydanda bir gərdiş eləyir ki... Üzün tutub Hasan paşaya deyir:

Muradbəyli derlər bizə.
Meydanda mərdlik işləni.
Qoç igiddən oğul törər,
Düşman gözündə beşləni.

Uca dağlarda duraram,

Çəkib bəzircan vuraram.
Gündə üç içki quraram,
Yüz min tümənlər xərcəni.

Hay deyəndə haylarım var,
Hoy deyəndə hoylarım var,
Qurdlarım var, ayılarım var,
Hay vursam, şəhrin boşlanı.

Koroğlu oxuyanda paşalardan biri əyilib Hasan paşaya dedi:

– Hasan paşa, mənə nə deyəcəksən, de, sən bu aşığından gözüm su içmir. Bu, deyəsən, Çənlibel adamıdır. Hələ lap az qalırım deyəm ki, elə Koroğlu özüdü.

Hasan paşa elə bil yatmışdı, yuxudan oyandı. Diksinib qalxdı. Dedi:

– Yox əşi. Yanı biz o qədər axmaq olduq ki, o gəlib bizi belə biləyinə sarıdı.

– Hasan paşa, sən mənim sözümlü qaribçiliyə salma! Bu, Koroğludu. Adam yolla, Həməzə bəyi çağırtdır, ondan soruşaq.

Həməzəni çağırtdılar. Hasan paşa soruşdu:

– Ayə, Həməzə bəy, bax gör, o, Koroğlu deyil ki?

Həməzə baxdı ki, Koroğlu Qıratın üstündə, bundan sonra min dənə Hasan paşa gəlsin, ona bir şey eləyə bilməz. Yalandan bir əlini gözlərinin üstünə qoyub baxdı, qışqırdı ki:

– Eviniz yıxılısın, Koroğlu olmayanda bəs kimdi? Atı ona kim verdi?

Elə bil dünya-aləm Hasan paşanın gözlərində qaraldı. Tez qoşun böyüklərinə əmr elədi ki, bütün yolları, bəndləri tutsunlar. Qoşun hərəkətə gəldi. Koroğlu baxdı ki, qoşun yolun birini tutdu. Üzün Hasan paşaya tutub dedi:

Bir qasiddən xəbər aldım,
Beşdi qalanın yolları.
Hayqırdım, tüplər dağıldı,
Boşdu qalanın yolları.

Bunu deyib Koroğlu özünü ikinci yola vurdu. Qoşun qabağı kəsdi. Koroğlu misri qılıncı çəkib özünü qoşuna verdi. De birini, beşini, on beşini, qoşun dağıldı. Koroğlu atı vurdu yola. Gördü, at çətinlik çəkir. Qəsdən yola o qədər daş tökmüşdülər ki... Koroğlu gördü, atın ayaqları inciyəcək, bir tərəfdən də onu burclardan oxa basırlar. Atın başını döndərüb yenə meydana qayıtdı. Dedi:

Kamandar atar oxunu,
Al eylədim mən çoxunu.

Qırat t k r nal-mıxını,

Daşdı qalanın yolları.

S z n  deyib  z n  vurdu  c nc  yola. Bir tərəfdən Qırat, bir tərəfdən Korođlu  z , day Hasan paşanın qoşununda qoşunluq qoymadılar. Qırıb tökdülər. Amma sən gəl ki qoşunun dalı k silmiirdi. Biri  l rd , beşi gəlirdi. Korođlu yolların hansına  z n  vurdusa, aradan çıxa bilmədi. Day yollarda leş leşin üstünə qalandı. Korođlu təzədən atı meydana qaytardı. Dedi:

Korođlu dem z yalanı,

Hay vursam,  lk n talanı,

Leş-leşin üstə qalanı,

Leşdi qalanın yolları.

Toqat qalasının  c tərəfi quru idi, bir tərəfi su. Bu da ki Tona çayı idi. Hasan paşa qəsdən  c tərəfi tutdurub çay tərəfi a ıq qoymuşdu ki, Korođlunu ya bu yollarda  ld rs nl r, ya da ki  z n  çaya vurub orada bođulsun. O bilirdi ki, Tona çayından salamat çıxmaq olmaz.

Korođlu bir ətrafa baxdı. Bir də dönüb çaya baxdı. Sonra  yildi, Qıratın boynunu qucaqlayıb dedi:

Mindim Qıratın belinə

Kaş ki, düşman yüz
olaydı.

 k nd  misri qılını

D r , təpə d z olaydı.

Atı minmiş m gəzməyə,

Düşman bađrını  zm y ,

Tona çayını  zm y 

Qırat bir q vvas olaydı.

Verin yeddiilik xaracı,

Paşalar gətirsin bacı,

Korođlu əkib qılını,

Düşman  zb z olaydı.

Bunu deyib Koroğlu atı vurdu Tona çayına. At qulaqlarına qədər batdı suya. Su çıxdı Koroğlunun qurşağına. Koroğlu baxdı ki, su ata güc eləyir, at suya güc eləyir. Gördü, yox, belə olsa, su atı yıxacaq. Bir dəli nərə çəkib dedi:

Ceyrana bənzər qaçışım,
Addımla, qurban qoluna!..

Tərlana bənzər uçuşun,
Əl çatmaz ipək yalına!..

Kəsdirrəm gümüşdən yəhər,
Tumarlaram axşam, səhər.

Götür burdan qaç birtəhər,
Sikkə vurdurram nalına!..

Koroğluyam, güman belə,
Deməyinən gəlməz dilə,
Məni çıxart Çənlibelə,
Qotaz düzdürrəm çuluna!

Koroğlunun sözləri ata elə bil qol-qanad verdi. Odu ha üzüb çaydan çıxdı. Koroğlu gördü Hasan paşa hələ də bürcdədi. Çağırıb dedi:

– Hasan paşa, bu dəfə bürcə çıxdın, əlimdən qurtardın. Görüm gələn dəfə haraya çıxacaqşan. Eybi yoxdu. Borclu borclunun sağlığını istər. Görüşərik.

Sözünü deyib Koroğlu yol başladı. Gəlhagəl, gəlhagəl, gəlib Çənlibelə çatdı. Qırat Çənlibelin qoxusunu alcaq elə kişnədi ki, dağlar, daşlar dilə gəldi. Dəlilər töküldülər. Atı tutdular. Koroğlunu düşürdüb gətirdilər. Hamı yığıldı.

Soruşdular ki:

– Koroğlu, danış görək nə elədin? Atı necə gətirdin?

Koroğlu ta dəyirməndə Həmzə ilə olan söhbətdən Tona çayınacan bütün əhvalatı danışdı. Dəlilər onu incitdiklərinə peşman oldular. Başlarını aşağı saldılar.

Koroğlu dedi:

– Utanmayın! Siz haqlı idiniz! Mən gərək etibar eləyib açarları ona verməyəydim, ancaq bir işdi oldu. Amma siz də yadınızdan çıxarmayın ki, mən Koroğluyam.

Nigar xanım gördü Koroğlu yenə qızıdır. Tez söhbəti zarafata çevirdi. Dəlilərə göz basıb dedi:

– Koroğlu, biz sənin Koroğlu olmağını bilirik. Əgər bilməsəydik, sənin başına yığılmazdıq. DüzdüŞ igidsən, qoçaqsan, iş üzü bilənsən. Amma belə sir-sifətdən çox qarasan ey!..

Dəlilər hamısı gülüşdü. Koroğlu özü dəgüldü. Sonra sazı döşünə basdı, dedi:

Mənə qara deyən gözəl,

Qaşların qara deyilmi?

Tökülübdü dal gərdənə,

Saçların qara deyilmi?

Çənlibeldə qurdum binə

Bənzəyirsən aya, günə.

Ağ üzündə dənə-dənə

Xalların qara deyilmi?

Koroğlu mayıldı sizə,

Qulaq verin saza, sözə.

Siyah sürmə ala gözə

Çəkibsən, qara deyilmi?